

УДК 340.1

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.24144/2788-6018.2025.06.1.10](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.10)

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ І ПРАВОВА ОБІЗНАНІСТЬ: ВЗАЄМОДІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРАКТИЧНИХ РІВНІВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Загороднюк Д.А.,
здобувач СО «Доктор філософії»
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
ORCID: 0009-0008-4900-0278

Загороднюк Д.А. Правова ідеологія і правова обізнаність: взаємодія теоретичних і практичних рівнів правової культури.

У статті досліджується взаємозв'язок між правовою ідеологією та правовою обізнаністю як двома рівнями правосвідомості, що формують цілісну правову культуру суспільства. Особлива увага приділена тому, що в умовах воєнних загроз та інформаційних викривлень право набуває не лише регулятивного, а й ідентифікаційного змісту, забезпечуючи єдність і стійкість держави. Правова ідеологія визначається як раціонально-теоретичний рівень правосвідомості, який задає ціннісні орієнтири та концептуальні засади правового розвитку. Правова обізнаність розглядається як практичний рівень засвоєння права, що включає знання норм, механізмів їх реалізації, готовність до правомірної поведінки та здатність застосовувати абстрактні принципи у конкретних ситуаціях. Наголошується, що ефективність правової системи залежить від синергії цих рівнів: ідеологія формує стратегічний вектор, тоді як обізнаність забезпечує його практичне втілення. Також акцентується на важливості зміцнення національної правової ідеології та підвищення рівня правової обізнаності в умовах війни як ключових чинників формування правової культури та подолання правового нігілізму. Робиться висновок, що правова обізнаність виступає інструментом реалізації ціннісного потенціалу правової ідеології, а їх взаємодія визначає якість правосвідомості та здатність суспільства відтворювати правові цінності. Додатково підкреслюється, що зазначені процеси забезпечують послідовність правового розвитку, сприяють формуванню стійких моделей правової поведінки й підтримують адаптивність правової системи до зовнішніх викликів. Підкреслено також, що саме інтегрованість ідеологічних і практичних компонентів правової свідомості створює необхідні умови для переходу від декларативного сприйняття права до його реального функціонування як ціннісного та регулятивного фундаменту суспільного життя, забезпечуючи при цьому підвищення здатності індивідів орієнтуватися у складному правовому середовищі та усвідомлено реагувати на нові соціально-правові виклики.

Ключові слова: правова ідеологія, обізнаність у праві, правосвідомість, правова культура, правова соціалізація, правова ідентичність особи, принципи права, права людини, держава.

Zahorodniuk D.A. Legal ideology and legal awareness: interaction between theoretical and practical levels of legal culture.

The article examines the relationship between legal ideology and legal awareness as two interconnected levels of legal consciousness that shape a coherent legal culture within society. Special attention is devoted to the fact that under conditions of war-related threats and pervasive informational distortions, law acquires not only a regulatory but also an identity-forming dimension, ensuring the unity and resilience of the state. Legal ideology is defined as the rational and theoretical level of legal consciousness that sets value-based orientations and conceptual foundations for legal development. Legal awareness is explored as the practical level of internalizing law, encompassing knowledge of legal norms, mechanisms of their implementation, readiness for lawful behaviour and the ability to apply abstract principles in concrete situations. It is emphasized that the effectiveness of the legal system depends on the synergy of these levels: ideology determines the strategic vector, while awareness ensures its practical embodiment. The article also stresses the significance of strengthening national legal ideology and raising the level of legal awareness in wartime as key factors for shaping legal culture and overcoming legal nihilism. It is concluded that legal awareness functions as an instrument for realizing the value potential of legal ideology, and their interaction determines the quality of legal consciousness and society's capacity to reproduce legal values. Additionally, it is emphasized that these processes ensure the continuity of legal development, promote the formation of stable behavioural models and support the adaptability of the legal system to external challenges. It is further noted that the integration of ideological and practical components of legal consciousness creates the necessary

conditions for shifting from a declarative perception of law to its actual functioning as a value-based and regulatory foundation of social life, enhancing individuals' ability to navigate a complex legal environment and respond consciously to emerging socio-legal challenges.

Key words: legal ideology, legal awareness, legal consciousness, legal culture, legal socialization, legal identity of the individual, principles of law, human rights, the state.

Постановка проблеми. Сучасна цивілізаційна динаміка переконливо демонструє, що право вже давно перестало бути виключно інструментом регулювання суспільних відносин. Воно перетворюється на одну з ключових засад духовного і ціннісного самовизначення суспільства та формування правової ідентичності особи. У добу політичних турбулентностей, глобальних конфліктів та інформаційних викривлень саме право стає тим стабілізуючим чинником, який здатен забезпечити внутрішню єдність держави, сформувати систему суспільних орієнтирів і гарантувати ціннісну тяглість розвитку. Водночас його ідейна складова – правова ідеологія – постає як духовне ядро державотворчого процесу, без якого неможлива ефективна розбудова правопорядку, функціонування держави як основного гаранта прав і свобод людини, а також збереження національної ідентичності та формування стабільної правової культури.

Український досвід останніх років наочно засвідчив, що війна ведеться не лише за територію, а й за право, за систему смислів і правових цінностей, на яких ґрунтується існування держави. Агресія російської федерації спрямована не лише проти незалежності України, а й проти її ліберальної правової ідеології, проти уявлення про право як простір свободи, гідності й справедливості. Ліберальна модель правової ідеології, яка стала для нашої держави традиційною і цілком дублює ліберальні західні моделі, вважається для ворога загрозливою [1, с. 3]. Знищення цих засад означало б руйнування самого цивілізаційного вибору нашого суспільства. Саме тому питання відновлення, переосмислення й зміцнення національної правової ідеології набуває першорядного значення для сучасного етапу державотворення.

Разом із тим, жодна ідеологія, навіть найпрогресивніша, не може функціонувати без відповідного рівня правової обізнаності громадян. Ідеї, принципи, доктрини, сформульовані у сфері наукового та політичного дискурсу, повинні трансформуватися у знання, навички та повсякденні правові практики. Саме правова обізнаність виконує роль посередника між абстрактними цінностями і конкретними діями людини. Її рівень визначає не лише ефективність правового регулювання, а й життєздатність самої правової ідеології. Отже, взаємозв'язок між правовою ідеологією та правовою обізнаністю має глибокий діалектичний характер.

Метою статті є з'ясування діалектичного взаємозв'язку між правовою ідеологією та правовою обізнаністю як різними, але взаємодоповнюваними рівнями правосвідомості (теоретико-ціннісним і практично-прикладним), що забезпечують формування цілісної правової культури суспільства.

Стан опрацювання проблематики. Серед українських науковців інтерес до правової ідеології є традиційно високим, а останнім часом навіть зростає, що підтверджується рядом досліджень, зокрема Р. Калужного, Н. Козака, А. Луцького, М. Недюхи. Різноманітні питання, пов'язані з розвитком правової свідомості, правової освіти і правової культури досліджували такі українські науковці, як І. Варава, Н. Бровко, І. Жаровська, Ю. Кривицький, Т. Міхайліна, Н. Оніщенко, Г. Татаренко, О. Федоренко та інші. Водночас питання співвідношення правової ідеології та правової обізнаності, їх зв'язок із правосвідомістю та правовою культурою, а також місце цих категорій у правовій системі набувають особливого значення, проте досі не знайшли достатнього висвітлення в юридичній доктрині, особливо в контексті широкого застосування системно-цілісного підходу до правових явищ, затвердження соціологічного підходу до права та становлення руху за багатоаспектне бачення права в юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Проблематика ідеології, зокрема правової, посідає особливе місце в сучасній науковій думці, адже саме вона визначає світоглядні орієнтири суспільного розвитку. Як зазначає Ю. Кривицький, ідеологія виконує функцію суспільного інтегратора і координатора у відцентрово спрямованій свідомості різних соціальних груп, відображаючи духовно реальний світ і водночас задаючи перспективну стратегію державно-правового поступу [2, с. 76]. Н.М. Оніщенко наполягає, що «потребують дослідження рівні та умови формування сучасної правової ідеології» [3, с. 21].

Ми пропонуємо почати дослідження сутності правової ідеології в теоретико-правовій площині, а саме як раціонального рівня правосвідомості, що виявляється у системі теоретичних знань, наукових концепцій та ідей про право, його природу, призначення й роль у суспільстві. Такий підхід дає змогу розглядати правову ідеологію не лише як сукупність абстрактних уявлень чи ціннісних орієнтирів, а як інтелектуальну основу, на якій вибудовується правова політика держави, розвивається правова культура й формується громадянська позиція особистості. Саме на цьому рівні

відбувається концептуалізація засад верховенства права, справедливості, свободи, рівності та гідності людини, що надалі знаходять своє практичне втілення через інші елементи правосвідомості, зокрема, через правову обізнаність.

Отже, правову ідеологію доцільно розглядати як концептуальне підґрунтя, що задає ціннісно-нормативний вектор правового розвитку, тоді як правова обізнаність виступає механізмом реалізації цих ідей у повсякденному правовому житті. Взаємодія цих двох рівнів забезпечує не лише ефективне функціонування правової системи, а й становлення зрілої правової культури, у якій теоретичні засади права набувають практичного змісту через свідомі дії громадян.

Вивчення правової ідеології як раціонального рівня правосвідомості дає підстави для ширшого розуміння взаємозв'язків між базовими елементами правової системи: правовою обізнаністю, правосвідомістю та правовою культурою. Кожен із цих феноменів має власну структуру, зміст і функціональне призначення, але всі вони взаємопов'язані у процесі формування правового світогляду особистості.

Правова обізнаність становить найпервинніший, інформаційний рівень засвоєння права. Вона відображає знання людиною своїх прав, обов'язків, основ законодавства й механізмів правового захисту і імпліцитно включає реальну спроможність і готовність захищати свої права у разі виникнення конфліктів.

Правосвідомість, натомість, є ширшим феноменом. Вона включає не лише знання про право, а й емоційне ставлення, оцінку правових явищ, переконання та звички правомірної поведінки. Її структура поєднує два взаємопов'язані рівні: правову психологію, що втілює чуттєво-емоційне сприйняття права, та правову ідеологію, яка формує раціонально-теоретичну основу цього сприйняття. Саме через правову ідеологію правосвідомість набуває системності, логічності та здатності до відтворення у правотворчій і правозастосовній діяльності.

У науковій літературі питання співвідношення між правосвідомістю, правовою поведінкою та готовністю до неї тлумачиться неоднозначно. Так, Г.П. Клімова наголошує, що реальний зміст правосвідомості суб'єктів виявляється саме у їхній правовій поведінці. Відтак дослідниця включає до структури правосвідомості поведінкові компоненти, зокрема готовність до діяльності у сфері правового регулювання [4, с. 39].

З таким підходом можна частково погодитися, адже дійсно, правосвідомість і правова поведінка перебувають у тісному взаємозв'язку: ставлення до права та його оцінка впливають на дії особи у правовій сфері. Проте твердження про те, що поведінкові установки є структурною частиною правосвідомості, викликає певні застереження. Якщо виходити з того, що правосвідомість охоплює раціонально-оцінний (ідеологічний) та емоційно-психологічний рівні, то готовність до правової дії є радше практичним проявом засвоєних знань, тобто належить до сфери правової обізнаності, яка забезпечує реалізацію ідей та цінностей права у практичній площині. Інакше кажучи, правосвідомість формує мотиваційне підґрунтя, а правова обізнаність – інструментальну здатність діяти відповідно до нього.

О. Барабаш цитує А.О. Штанько, який зазначає, що поведінкові елементи правосвідомості є одночасно об'єктом і засобом правового регулювання, оскільки через свідомість можна впливати на мотиви й правові установки індивідів [5, с. 70]. З цим твердженням можна повністю погодитися, якщо розглядати його у контексті впливу правосвідомості на поведінку, а не як її безпосередній структурний компонент.

Таким чином, позиції обох авторів потребують уточнення з урахуванням сучасного розуміння правової обізнаності як практичного рівня засвоєння права, що включає готовність діяти у відповідності до правових норм, принципів права і цінностей. Правосвідомість, у свою чергу, слід розглядати як ментальний і ціннісний рівень, який визначає ставлення особи до права, але не тотожний її поведінковим проявам. Отже, готовність до правової поведінки варто тлумачити як завершальний етап обізнавального процесу, що забезпечує перехід від усвідомлення цінностей (ідеологічний рівень) до їх реалізації у реальній діяльності.

Сама О. Барабаш вбачає у правосвідомості чинник, що спрямовує вектор поведінки людини до дотримання або недотримання правових норм. Учена підкреслює, що зовнішні прояви юридично значущої поведінки прямо залежать від рівня сформованості правосвідомості [5, с. 71]. З цим положенням можна цілком погодитися, адже воно не ототожнює правосвідомість із поведінкою, а лише вказує на її регулятивну функцію – здатність визначати орієнтацію та мотивацію дій. Водночас реалізація цієї мотивації на практиці передбачає не лише внутрішнє ставлення до права, а й наявність знань, розуміння механізмів правового регулювання та впевненості у власній правовій компетентності, що належить до сфери правової обізнаності.

Отже, позиції Г. Клімової, А. Штанька та О. Барабаш у сукупності дозволяють простежити логічний ланцюг взаємозалежності: правосвідомість формує ставлення та орієнтацію, правова обізна-

ність забезпечує практичну готовність діяти, правова поведінка є зовнішнім проявом обох попередніх елементів.

Таким чином, готовність до правової поведінки слід розглядати як похідну від правової обізнаності, тоді як правосвідомість – це ціннісно-мотиваційна основа, яка визначає напрям, але не сам факт правової дії.

У цьому контексті цікавою є теза Т.В. Михайліної, яка підкреслює, що правосвідомість формує уявлення про бажане право, тобто ідеал правового порядку, до якого прагне суспільство. Це положення суттєво розширює межі розуміння правосвідомості, виходячи за рамки її трактування як лише чинника правомірної чи неправомірної поведінки [6, с. 151-152].

Якщо поглянути на це твердження у світлі запропонованого розмежування понять, можна зазначити, що професорка фактично підкреслює ідеологічний, концептуальний вимір правосвідомості. Адже здатність формувати уявлення про «бажане право» – це вияв правової ідеології як її раціонального рівня, який включає теоретичні знання, ідеї та цінності щодо належного устрою правового життя. Саме ця функція правосвідомості забезпечує її зв'язок із правовою культурою через вплив на нормотворчу діяльність, суспільні очікування та процеси осмислення права як цінності.

Таким чином, правосвідомість не обмежується відображенням правової реальності чи формуванням готовності до поведінки, але також виконує проєктивну (цілеорієнтуючу) функцію. Це положення логічно узгоджується з нашим підходом, за яким готовність до правової поведінки є проявом правової обізнаності, тоді як правова ідеологія як складова правосвідомості визначає ціннісно-теоретичні орієнтири розвитку права.

Готовність до правової поведінки, на наш погляд, не є елементом правосвідомості як такої, а радше результатом сформованої правової обізнаності – рівня, що забезпечує людині розуміння конкретних правових норм і механізмів їх реалізації. Здатність правосвідомості формувати уявлення про бажане право, тобто ідеальний образ правового порядку, є творчо-концептуальною функцією правосвідомості, в якій простежується її зв'язок із правовою ідеологією, що виступає її раціональним рівнем.

Отже, наведені погляди підтверджують, що правосвідомість виконує системоутворюючу роль у правовій культурі, проте реальне втілення її змісту в поведінці суб'єкта можливе лише за умови належного рівня правової обізнаності, яка забезпечує практичне засвоєння правових приписів та здатність діяти відповідно до них.

Водночас правова ідеологія постає не лише як складова правосвідомості, а як її концептуальний центр, що задає напрям розвитку правового мислення. У свою чергу, правова культура охоплює всі попередні елементи, синтезуючи теоретичне (ідеологічне) і практичне (обізнанісне) знання про право з реальною правовою діяльністю, якістю законодавства та станом правопорядку. Вона є показником того, наскільки правові цінності та знання перетворюються на сталі соціальні практики.

Як у дисертаційній роботі зазначає М.В. Суходоля, правосвідомість складає ядро психологічного механізму дії права, тобто визначає внутрішнє ставлення особи до норм, цінностей і принципів права, формує мотивацію до правомірної поведінки та сприйняття права як цінності [7, с. 25]. У цьому контексті, здається, правова обізнаність слугує практичною складовою: вона дає людині конкретні знання про права, обов'язки та механізми їх реалізації, формує готовність до правової поведінки і є мостом між теоретичною правовою ідеологією та реальною діяльністю в сфері права.

Водночас правова культура, завдяки своїй практичній спрямованості, реалізується на думку М. Суходолі, назовні через юридичний механізм дії права (у сфері правової практики та виконання норм) та соціальний механізм дії права (у суспільних відносинах і громадських практиках). Вона виступає результатом і простором реалізації правової обізнаності та ідеології, забезпечуючи ефективне функціонування правової системи і консолідацію громадянського суспільства.

Отже, між розглянутими категоріями простежується ієрархічна взаємозалежність: правова обізнаність є основою, формує практичні навички та готовність до правової поведінки; правова ідеологія – раціональний рівень правосвідомості, що задає ціннісні та концептуальні орієнтири; правосвідомість включає обидві складові та визначає психологічний механізм дії права; правова культура охоплює ширший простір, інтегруючи знання, оцінки та практичну реалізацію права в соціальному і юридичному вимірах.

Х.М. Маркович в ході дисертаційного дослідження дійшла висновку, що особливість правової ідеології в державно-суспільній реальності розкривається зокрема в когнітивному потенціалі, що полягає в отриманні та нагромадженні правових знань внаслідок усвідомлення права; валоризації правового регулювання; прогностичній спроможності [8, с. 23]. Саме ця здатність до когнітивного осмислення правових норм створює місток між абстрактними цінностями та принципами права, закладеними в ідеології, та їх практичним застосуванням у житті громадян.

У цьому контексті особливу роль набуває правова обізнаність, яка виступає практичним рівнем реалізації правової ідеології. Вона перетворює теоретичні знання та концепції на конкретні дії, що дозволяють людині ефективно користуватися своїми правами, виконувати обов'язки та діяти відповідно до норм права. Таким чином, правова обізнаність є інструментом, що забезпечує реалізацію когнітивного потенціалу правової ідеології, формує готовність до правомірної поведінки та сприяє розвитку правосвідомості і правової культури в суспільстві.

Обізнаність в праві, стверджує Н.М. Оніщенко, передбачає можливість транслятувати правову культуру, акумулювати правовий досвід і механізм правової діяльності, сприяти подоланню правового нігілізму, правового песимізму, вирішенню конфліктів у суспільстві. Таким чином, вказана робота спрямована на розвиток самої людини, її правової свідомості й правової культури [9, с. 6].

Отже, правова обізнаність є практичним рівнем реалізації правової ідеології, однак її практичність не зводиться просто до застосування конкретних правових норм у повсякденному житті. Вона проявляється у своєрідному «транскодуванні» абстрактних цінностей та принципів, закладених у правовій ідеології, у когнітивно-прикладний досвід конкретного суб'єкта. Інакше кажучи, правова обізнаність – це здатність співвідносити загальні ідеали та принципи права з конкретними правовими приписами та розуміти механізми їх реалізації.

Таким чином, практичність правової обізнаності полягає у підготовці суб'єкта до свідомого та ціннісно обґрунтованого використання права, а не лише у виконанні приписів. Вона формує когнітивно-практичний потенціал правосвідомості, що дозволяє особі інтегрувати принципи ідеології у власну поведінку та подальші правові дії.

З огляду на усе вищезазначене здається очевидним, що правова ідеологія і правова обізнаність є взаємообумовленими поняттями. Тобто, зусилля, спрямовані на підвищення рівня обізнаності в праві, передбачувано впливатимуть на правову ідеологію. Такий кореляційний зв'язок важливий ще й тому, що правова ідеологія має принципову здатність функціонувати без посередництва правових норм і правореалізаційної практики і при цьому чинити регулятивний вплив на суспільні відносини [10, с. 68].

Отже неодмінною умовою реформування і оновлення правової системи загалом та її елементу – правової ідеології – можна вважати серед інших і процеси по удосконаленню правової обізнаності. Правова ідеологія є надзвичайно важливою категорією, доктринальне та практичне значення якої складно переоцінити, оскільки вона зачіпає усі без винятку правові явища, тобто забезпечує функціонування правової системи.

Висновки. Правова обізнаність виступає практичним рівнем реалізації правової ідеології, проте її практичність не зводиться лише до фактичного застосування правових норм у повсякденному житті. Вона полягає у здатності інтегрувати абстрактні цінності, принципи та ідеали, закладені в правовій ідеології, з конкретними приписами права та знанням механізмів їх реалізації. Таким чином, правова обізнаність передбачає, що громадянин: усвідомлює ціннісну основу права, володіє знанням конкретних норм, розуміє, як реалізувати свої права та обов'язки, і поєднує ці знання у свідомому виборі правомірних дій. Вона формує когнітивно-практичний потенціал правосвідомості, готуючи суб'єкта до ціннісно обґрунтованої та свідомої правової поведінки, яка відповідає принципам ідеології, навіть якщо ця поведінка ще не проявляється у конкретних правових діях. Саме через цей зв'язок правова обізнаність виступає містком між теоретичними принципами права та його практичною реалізацією, забезпечуючи формування правової культури та готовність особи діяти у правовому полі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довганич В. Особливості реалізації правової ідеології у правосвідомості та правовій культурі: історико-правова ретроспектива. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 2 (49). С. 3-7. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2023.1>.
2. Кривицький Ю. Ідеологія правової реформи: теоретичний вимір. *Публічне право*. 2022. № 3 (47). С. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-47-10>.
3. Оніщенко Н. Правовий світогляд як явище соціальної дійсності. *Право України*. 2014. № 5. С. 15–22. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal_2014/pravo_ukr_5_2014.pdf#page=15.
4. Клімова Г.П. Правосвідомість: до питання теорії. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2012_2_8.
5. Барабаш О. Правосвідомість та її вплив на поведінку людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 68–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_861_12.
6. Михайліна Т. Правосвідомість у правовій системі: кібернетичний та синергетичний аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 150–155. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.28>.

7. Суходоля М.В. Правова культура та позитивні форми правосвідомості: теоретико-правові аспекти співвідношення: дис. на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021. 205 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100061>.
8. Маркович Х.М. Правова ідеологія як державно-суспільний феномен: дис. на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2025. 249 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2025/radaphd/30241/markovychdissertaton.pdf>.
9. Оніщенко Н. Гласність і обізнаність у праві: соціальна необхідність чи особиста потреба. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 4-7. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001036939>.
10. Очколяс Д. Правова ідеологія та теоретична юридична наука. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2020. Вип. 62. С. 65–70. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/03/13.pdf>.